

OD FIGURE DO KULTURE – ALITERACIJA I ASONANCA

Glasovno naglašavanje smisla

Krešimir Bagić

Iako za Ferdinandea de Saussurea i njegov nauk mnogi nisu ni čuli, to ih nije spriječilo da kao samorazumljivu činjenicu usvoje njegov stav prema kojemu su veze između jezika i stvarnosti, između riječi i stvari krajnje proizvoljne, odnosno da primjerice nema ništa u ruži što nas je natjerala da je nazovemo baš tako, a ne recimo *kopriva* ili *spužva*. Načelno je moguće složiti se s takvim stavom. Kažem načelno, jer postoje riječi, izrazi i iskazi u kojima je manje ili više očito svojevrsno oponašanje kojega aspekta onoga što se imenuje. Motiviranost jezičnoga znaka najprezentnija je u onomatopejskim izrazima. Onomatopeja se ostvaruje već na razini imena. Ovdje ću, međutim, podsjetiti na dva ustaljena načina zvukovnoga ugadanja iskaza koje klasična retorika svrstava u figure dikcije – aliteraciju i asonancu.

Aliteracija prepostavlja ponavljanje suglasnika ili suglasničkih skupina u susjednim ili prostorno bliskim riječima. Ritmizira iskaz, harmonizira ga, povezuje raznorodne riječi isticanjem iste zvukovne komponente, ponekad im pridaje nova značenja, pokreće glasovni simbolizam... Osobito je opažljiva i stilematična kada se pojavljuje na počecima riječi i kada se ponavljaju rijetko upotrebljavani suglasnici.

S – granica između života i smrti

Iako je praksa ponavljanja suglasnika ili suglasničkih skupova poznata od antike, aliteracija je noviji pojam. Stari su Grci istu pojavu nazivali *homeoproforon*, *paromojon*, *parahreza*... Prema dostupnim podacima, naziv *alliteratio* prvi je upotrijebio nizozemski filolog i povjesničar J. I. Pontanus (1571–1639). Njime je označio postupak koji je otkriće srednjega vijeka i koji je bitno povezan s govorom i javnim izvođenjem poezije. Putujući pjesnici i trubaduri u aliteraciji su istodobno pronašli oblik zvukovnoga isticanja i učinkovito sredstvo zapamćivanja teksta. Književni povjesničari rabe i pojam aliteracijski stih. Njime označavaju staroermanski akcenatski stih iz srednjovjekovne *Pjesme o Hildenbrandu*, odnosno staroengleski stih spjeva *Beowulf* u kojima se ponavljanje istoga suglasnika na počecima nekoliko susjednih riječi može čak tretirati „elementarnim oblikom ‘unutrašnje’ rime“.

Aliteracija prati hrvatsku poeziju od njezinih početaka do danas. Sustavno suglasničko ponavljanje obilježava, primjerice, prvi dio poeme *Tifusari* Jure Kaštelana:

Brojim stope na bijelu snijegu. Smrt do smrti.

Smrt su stope moje.

Smrt do smrti. Smrt do smrti.

Smrt su stope moje. (...)

Združena sa sintaktičkim ponavljanjem, aliteracija glasa *s* prerasla je u poetičko uporište Kaštelanova teksta. Ona je središte pjesničke mimike i izvorište dopunske lirske semantike. Baveći se fonetikom *Tifusara*, Branko Vuletić je ustvrdio da je „glas *s* granica između ljudskog govora i tištine, između ljudskog i neljudskog“, da se čitava pjesma može čitati kao „kretanje granicom između života i smrti“ te da su te suprotnosti „sadržane, fizički iskazane u najsitnijem ključnom dijelu strukture: u graničnom glasu *s*, gdje nestaje, ali i nastaje ljudskost“. Karakterističnu zvukovnu asocijativnost pjesme gradi i ponavljanje suglasnika *mi r*, bilo da se pojavljuju samostalno ili u skupu *smr*.

Glasovni simbolizam nije svojstvo glasa kao izolirane jedinice. Smisao glasu može se pripisivati samo u iskaznome kontekstu. Istim se glasom u različitim tekstovima mogu sugerirati bitno udaljeni smislovi, podupirati posve različita raspoloženja i diskurzivni tonovi. To potvrđuje sljedeći primjer koji, kao i Kaštelanove *Tifusare*, obilježava aliteracija glasa *s*:

Soneti se love na senate

Sonate su sante od salate

Masne dok se snomore jate

Stiliste su stisli da im plate

(Z. Mrkonjić, *Soneti se love*)

Pjesnik je aliteraciju, isprepletenu s igrom riječi i rimom, upotrijebio kao bitan element manirističkoga propitivanja sama čina pisanja soneta. Na ponavljanju glasa *s* temelji se intelektualistička ludičnost njegova teksta.

Sveprisutna aliteracija

Osim u poeziji, aliteracija se povremeno javlja u prozi (osobito lirskoj), putopisu, polemici... Čak i u drami. Dapače, načelo suglasničkoga ponavljanja nalazimo u pojedinim ustaljenim izrazima (*fino i friško, pekarski proizvodi*), imenima ljudi (*Marylin Monroe, Brigitte Bardot*), nazivima gradova i naselja (*Baden-Baden, Dobri dol*), popularnih stilova (*rock&roll, hip-hop*), imenima skupina (*Psihomodo pop, Bad Blue Boys*), fikcijskih likova (*Kate Kapuralica, Petar Pan, Paško Patak*), proizvoda (*Coca-Cola, Mini Morris*), novinskim naslovima

(*Kranjčar već spakirao stvari za selidbu u Split*), nazivima radijskih i televizijskih emisija (*Vrijeme vinila, Big Brother*) itd. Aliteracija segmentira iskaz i pripomaže njegovu memoriranju. Upravo su to osnovni razlozi zbog kojih je često zatječemo u poslovicama i prigodnim dosjetkama (*Bolje Bol na Braču nego bol u želucu, Riba ribi grize rep*). Glazbeni, mnemotehnički i ludički potencijal aliteracije nerijetko je u temelju marketinških poruka i reklamnih slogana (*Poželi prirodu! Poželi Pago! – Today Tomorrow Toyota – Nenormalno normalne novine*). Aliteracija je pritom obično udružena s asonancom, homeoteleutonom, homeoarktonom i sl.

Svršena aliteracija i njoj primjerен ritam ostvaruje se u tautogramskim iskazima. Sustavno nizanje riječi na isti suglasnik ostavlja dojam skandiranja, djeluje artificijelno, ludično i obično stvara iskaz humorne intonacije. To je, recimo, slučaj u sljedećoj tautogramskoj stilskoj vježbi:

„Saši se svđala Sandra, samo se strašio. Sretali su se svake subote. Savršeno su se slagali. Ses tre su savjetovale Sandru: Seko, sredi Sašu! Sandra se složila sa sestrama. Sutradan su spavali. Sve se svršilo svadbom sedamnaestoga svibnja. Sada su sretni skupa. Svake sedmice Saša sk uha Sandri sarmu.“ (G. Alfeldi)

Aliteracija svraća pozornost na dio iskaza ili iskaz u kojem se realizira, zaokružuje ga, estetizira, stvara učinak eha, sugerira neočekivana suglasja među udaljenim pojmovima, potiče na nesvakidašnju komunikaciju.

Od asonance do rime i natrag

Asonancom se naziva ponavljanje samoglasnika u sintagmi, stihu ili rečenici s ciljem naglašavanja emocionalnoga stanja govornika, zvukovnoga harmoniziranja iskaza, stvaranja određenog dojma i diskurzivnog tonaliteta. Ponavljanje je opažljivo kada se opetuje jedan, dva, eventualno tri samoglasnika. Što su pravilniji razmaci pojavljivanja samoglasnika, zvukovni je učinak efektniji. U razgovornome jeziku, načelo asonance pojavljuje se u pojedinim ustaljenim izrazima, npr. *oko sokolovo, mala šala, stara baba, druga ruka, jedna ali vrijedna*.

Asonanca je gotovo do kraja srednjega vijeka, dok rima nije postala uobičajeni pjesnički postupak, imala važnu ulogu u versifikaciji. Pojavljujući se u završnim riječima uzastopnih stihova, ona je aktivno sudjelovala u kompozicijskome oblikovanju teksta, tj. u njegovu raščlanjivanju. Pritom su se ponavljali naglašeni i nenaglašeni samoglasnici. Primjerice, u tradiciji francuske *chanson de geste* (11–15. st) ponavlja se zadnji naglašeni samoglasnik u nekoliko stihova zaredom. Poslije pojave rime i njezine kanonizacije u ekskluzivno pjesničko zvukovno ponavljanje, asonanca je izgubila ovu funkciju. Međutim, od kraja 19. stoljeća, s

procesima destrukcije rime i vezanoga stiha, asonanca opet povremeno postaje versifikacijski signal – pojavljuje se umjesto rime kao oblik svojevrsna „oslobađanja“ stiha odnosno u funkciji tzv. neprave rime. Proučavatelj hrvatske versifikacije i pjesnik Ivan Slamnig kazao je jednom zgodom da je neprava rima u modernoj poeziji ekspresivnija od čiste te ju je označio posljedicom težnje za transformacijom, ali i restauracijom vezanoga stiha.

U našemu pjesništvu iznimno razvijene primjere asonantnih stihova nalazimo u lirici baroknoga pjesnika Ivana Bunića Vučića te u impresionističkim sonetima A. G. Matoša. Usporedimo po jedan kateren iz njihovih tekstova:

Sad gorimo eto oba,

ja ucviljen, on veseo,

i do malo opet doba

zgorjećemo u pepeo

(I. Bunić Vučić, *Gledaj, Rakle, dobro moje*)

Olovne i teške snove snivaju

Oblaci nad tamnim gorskim stranama.

Monotone sjene rijekom plivaju,

Žutom rijekom među golim granama.

(A. G. Matoš, *Jesenje veče*)

I Bunić i Matoš u citiranim katernima asonancu grade na ponavljanjima samoglasnika *o* i *e*. U Bunićeva četiri osmerca vokal *o* pojavljuje se 12, a vokal *e* 8 puta; u Matoševa četiri jedanaesterca vokal *o* pojavljuje se 11, a vokal *e* 10 puta. K tome, u Matoševu tekstu asonanca je povezana s aliteracijom suglasnika *m*, *n* i *s*, što dodatno pridonosi zvukovnom ugođavanju pjesme. Stilski kanoni baroka, impresionizma (i simbolizma) dikciju su tretirali kao važno poetičko obilježje pjesničkoga teksta. Stoga su se u tim razdobljima češće pojavljivali artistični primjeri asonance i inih glasovnih figura.

U kasnijoj lirici, posebice onoj u slobodnome stihu, asonantne su dionice oblik isticanja, odnosno dikcijskoga podcrtavanja pojedinih dijelova teksta kao u slučaju poznatih stihova Tina Ujevića (*Oni imaju visoka čela, vijorne kose, široke grudi*) ili Dragutina Tadijanovića (*Dugo u noć, u zimsku bijelu noć*). U modernističkoj poeziji slučajevi asonantnih stihova i konteksta nisu tako nedvosmisleni. Najčešće se javljaju ili u obliku neprave rime ili u onih

pjesnika čije bi se pisanje moglo označiti pjesništvom iskustva jezika. Takav je, primjerice, Josip Sever. U četiri stiha jedne njegove nenaslovljene pjesme vokal **o** pojavljuje se čak 15 puta:

O, to je novi pogled na glas

a grlo proizvodi priče.

Strogo oko motri sve to

i klas strogoće nikne.

Citirani se stihovi mogu čitati kao autoreferencijalni iskaz, jer tematiziraju jezik, mogućnosti i smisao pjevanja. U suvremenome pjesništvu, izrazitije primjere asonance moguće je naći u tekstovima Anke Žagar, Miroslava Mićanovića ili Božice Zoko.

PETAR PRERADOVIĆ

Preradović prije Rimbauda

Asonanca je uvijek subjektivan oblik naglašavanja ritma i smisla stiha ili rečenice kao što je subjektivna i svaka interpretacija njezinih učinaka. Mnogi su skloni tvrditi da uspjela asonanca djeluje poput imitatивne harmonije, tj. da se može govoriti o simbolici glasova. Paul Verlaine je tugu i nostalgiju pokušavao izazivati učestalom ponavljanjem samoglasnika *o*. Njegov je sunarodnjak Arthur Rimbaud između francuskih vokala i boja uspostavio ovakav sustav korespondencija:

A – crno

E – bijelo

I – crveno

U – zeleno

O – modro

Zanimljivo je da je prije Rimbauda jedan hrvatski pjesnik učinio nešto vrlo slično. Riječ je o Petru Preradoviću i njegovoj pjesmi *Zagonetka 4* koju čini sljedećih pet stihova:

Moj a teče, graniči i hara,

Moj ie svagda blieskom se ukaže,

Moj i lijepo sa ševom se slaže,

Moj o samo po noći tumara,

Moj u bolest ponajgoru stvara.

Asonancu, obično udruženu s aliteracijom i rimom, redovito zatječemo u reklamnim porukama i sloganima. Erste banka je svoje kredite promicala sloganom *Kamatna kamasutra*, a Karlovačka je pivovara na kupnju i konzumaciju svoga piva potrošače nagovarala sloganom: *Četiri rijeke, jedno pivo*. U ovom drugom slučaju treba upozoriti na znakovitu podudarnost između aluzije na Karlovac kao grad na četiri rijeke i slogana u kojem se pojavljuju 4 vokala *i* te 4 vokala *e*.

* * *

Aliteracija i asonanca vraćaju nas u djetinjstvo jezika, podsjećaju na razdoblje njegova ranog učenja, na vrijeme kada glas nije bilo moguće odvojiti od akcije. A o tome bi i na početku spomenuti De Saussure imao ponešto kazati.